

В.О.ВАСИЛЕНКО

УДК 930.1(47)“18/19”+94(47)“1236/1392”

ВЕЛИКОКНЯЗІВСЬКА ВЛАДА ТА “УДІЛЬНА” СИСТЕМА В ЛИТОВСЬКО- РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (ДО КІНЦЯ XIV СТ.) В СХІДНОСЛОВ’ЯНСЬКИХ ІСТОРІОГРАФІЯХ XIX-XX СТ.

Стаття присвячена комплексному аналізу процесу вивчення в східнослов’янських історіографіях XIX-XX ст. взаємин між центральною владою і обласними князями у Великому князівстві Литовському XIII-XIV ст.

Ключові слова: східнослов’янські історіографії, Велике князівство Литовське, державний устрій, “удільна” система.

Статья посвящена комплексному анализу процесса исследования в восточнославянских историографиях XIX-XX вв. взаимоотношений между центральной властью и областными князьями в Великом княжестве Литовском XIII-XIV вв.

Ключевые слова: восточнославянские историографии, Великое княжество Литовское, государственное устройство, “удельная” система.

The article is dedicated to the complex analysis of the process of study in East Slavonic Historiographies of the 19th-20th centuries the relations between the central government and regional dukes in Great Lithuanian Princedom of the 13th-14th centuries.

Key words: East Slavonic Historiographies, Great Lithuanian Princedom, Udel system

Як відомо, однією з характерних рис політичного устрою Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), насамперед до кінця XIV ст., була наявність у його складі обласних князівств, наданих окремим представникам правлячого роду Гедиміновичів. Вона нагадувала “удільну” систему Київської Русі і, природно, привертала значну увагу репрезентантів східнослов’янської литуаністики (особливо наприкінці XIX та на початку XX ст.). Як мені вже доводилося зазначати [29а, с. 186], останніми десятиліттями ці проблеми час від часу порушуються й у сучасних вітчизняній (Ф.Шабунько, Н.Яковенко, Л.Войтович) та російській (Б.Флоря, С.Думін, Д.Александров) історіографіях. Водночас сама історія дослідження цього кола питань досі не ставала предметом спеціального зацікавлення. Тож, вважаю, це робить

виправданим звернення до даної проблематики.

Перша проблема з тих, які буде розглянуто нижче, стосується характеру взаємин між великими і обласними князями ВКЛ та їх співвідношення з аналогічними стосунками в “імперії Рюриківичів”. Неважко зрозуміти, що тим самим заторкувалося більш загальне (а часто і дражливе) питання: щодо самого характеру державності даного утворення і, зрештою, ступеню приналежності останнього до історії східнослов’янських (“руських”) народів.

Пріоритет у постановці даної проблеми належить польським вченим, які шукали сліди скандинавського впливу на становлення державності в Литві. Ще наприкінці XIX ст. про існування “норманських інституцій” в Русі й Литві

твердив К.Гожицький [116, с.73]. Певною мірою перегукується з цим уявленням згадка Ф.Петруня про “литовські загони з їхніми мандрівничими князьками” [83, с.156]. Такий погляд був прийнятий і в деяких російських працях (зокрема, П.Кукольник твердив, що Литовсько-Руська держава, поставши, як і Київська Русь, під норманським впливом, мала аналогічну удільну систему [61, с.3, 7, 34, 99]). Однак поширення він не здобув. Натомість утверджується уявлення, нібито ця система являла “істинно слов’янський звичай”. Дану тезу висунув Н.Устрялов; вона була підтримана Д.Зубрицьким, Д.Іловайським [100, ч.І, с.286, 339-340; 50, с.201; 51, т.ІІ, с.156]. Про вплив руського удільного, або “дружинного”, ладу на устрій ВКЛ твердив і М.Костомаров [58, с.69-70; 56, с.44]; це, як гадав він, робило можливим розпад цієї держави на уділи, подібно до Київської Русі [58, с.72-73]. З тим, що Литовсько-Руській державі від самого початку був притаманний “русський державний побут”, погоджувалися А.Кунік, І.Шараневич [62, с.5; 110, с.71; 111, т.ХХХІ, с.493-494]; І.Філевич навіть вважав боротьбу з удільним ладом метою коронації Міндаугаса [102, с.41].

Природно, не могла лишитися поза увагою і проблема міжкнязівських відносин всередині правлячої династії. Ще Н.Полевой зауважив, що політична система ВКЛ (принаймні, від часів Гедімінаса) була відмінною від руської [85, т. VI, с.11]; таким чином, ставилася під сумнів хрестоматійна декларація уряду ВКЛ: “Мы старины не рухаем, а новины не уводим” [8, т. XXVII, №115, стб.430]. Ширше обґрунтував таке бачення проблеми С.Соловйов: “... на чолі князів роду св. Володимира став чужий рід Гедіміна, що прагнув набуття могутності, збільшення своєї власності за рахунок інших можновладних родів, і це саме прагнення не дозволило Гедіміновичам утвердити руські родові взаємини між собою: вони бачили, що для збереження здобутої могутності необхідне постійне зосередження влади в руках одного, і тому

завжди найсильніший з них гнав, винищував братів; сюди треба додати ще потужний вплив державних ідей Заходу, з яким литовські володарі від самого початку увійшли в тісний зв’язок” [94, с.144-145]. Опоненти цієї точки зору, навпаки, проводили паралелі у взаєминах серед Гедіміновичів та Рюриковичів. Зокрема, А.Нікітський використовував як доказ те, що наступником Витяніса на великокнязівському столі став його брат Гедімінас [80, с.166].

З оцінкою Нікітського солідаризувався В.Антонович. Він твердив, зокрема, що уявлення Альгірдаса про державну владу (за якими остання нібито мала становити “колективну власність” одного роду) були цілком запозичені з Русі; протилежні поняття, за його уявленням, сповідували литовці, обстоюючи право народного вибору правителя [20, с.99-100; 18, с.105-107; 19, с.230]. Втім, на користь цієї умоглядної теорії вченим не було наведено вагомих аргументів. Більше того, даний погляд містив внутрішні протиріччя: хоча саме руські політичні традиції мали вести до удільного партикуляризму, В.Антонович пояснював гадане послаблення центральної влади у ВКЛ за часів Трайдяніса пануванням “литовського начала”. Тим не менше концепція українського історика отримала певне визнання: з нею погодилися, наприклад, М.Дашкевич, М.Любовський, О.Єфименко [42, с.94; 67, с.42; 47, с.84, 88]. А.Барбашев навіть уподібнював відносини між литовсько-руськими князями тим, що існували у великоруських землях [21, с.6-7; 22, с.115] (зі спростуванням цієї тези виступив учитель Барбашева К.Бестужев-Рюмін [26, с.454]).

М.Чубатий вважав носієм суверенної влади (подібно до нащадків Володимира Святославича) весь рід Гедіміновичів [106, т.СХХХІV-СХХХV, с.56-58, т.СХLIV-СХLV, с.106]. Натомість проти уявлень, згідно з якими ВКЛ являло, як і Київська Русь, “патрімоніум” одного князівського роду, рішуче виступив А.Пресняков [86, с.89].

“Патримоніальна” теорія жваво обговорювалася протягом 1910-30-х рр. у польській історіографії, знайшовши як прибічників (Я.Якубовський, подібно до Барбашева, доходив до паралелі між Гедиміновичами та московськими Рюриковичами) [122, s.12-14; 123, s.470; 118, s.17; 117, s.230; 120, s.137, 139-141, 151; 129, s.15-70], так і опонентів [115, s.401]. Останніми десятиліттями її обстоюють, наприклад, Б.Флоря, Ф.Шабульдо та Н.Яковенко [103, с.256, 259; 107, с.94; 113, с.79].

Дещо парадоксальним, однак, виглядало те, що дехто з оборонців слов'янського походження удільних інституцій вважав за можливе одночасно визначати як “споконвічно” руське “поняття про необхідність самодержавства” (Н.Устрялов). (Нагадаю, що Н.Карамзін уявляв Київську Русь абсолютною монархією). Виходячи з цього, робився висновок про існування в Литовсько-Руській державі, як і у Московській, сильної монархічної влади аж до Кревської унії, що поклала початок “згубним” польським впливам [100, ч.ІІ, с.299-300; 49, с.Х; 50, с.247-249, 269, 413; 29, с.36; 98, с.3, 5-7, 39]. У своєму прагненні уподібнити литовську політичну систему московській Д.Зубрицький навіть твердив, без будь-яких підстав, про притаманність першій інституту “місництва” [50, с.412, прим.291]. Ті самі слов'янофільські мотиви простежуються і в тезі К.Аксакова щодо начебто “вірності монархічному началу” в Новгороді [16, с.10-11]. Навіть М.Костомаров вважав за можливе, попри наявність “удільного” ладу, визначити ВКЛ як “монархію” [58, с.69-70].

Взагалі уявлення про сильну владу литовських вел. князів, подеколи зі значними перебільшеннями, побутували в історичних працях, спочатку переважно популярного характеру, вже принаймні від середини ХІХ ст. [91, с.238, 240; 52, с.25; 61, с.100; 59, с.11, 65, 84; 105, с.14; 99, с.238, 249]. При цьому впадає у вічі, що їхні автори, тією чи іншою мірою, знаходилися під впливом польської інтелектуальної традиції. Останній були

притаманні уявлення про “абсолютну”, “деспотичну” владу володарів поганської Литви, край якій поклало лише запозичення польських інституцій (оголошуваних, природно, на противагу російським авторам, “благодійними” та торуючими шлях до вищої цивілізації). Ця традиція, зі свого боку, бере початок ще у пізньому Середньовіччі. Скажімо, на погляд відомого публіциста Станіслава Оріховського (Ожеховського), в Литві навіть у 1564 р., у розпал реформ, що наближували устрій держави до польських зразків, панує огидне “рабство” [5, с.357-366, 370-371, 374].

То жне дивно, що влада правителів ВКЛ, особливо в порівнянні з власними королями, уявлялася польським історикам надзвичайною. Так, за К.Стадницьким, ВКЛ відрізнялося від Польської держави “незрівнянно сильнішою організацією” [138, s.16]. Ця точка зору зберігала позиції в польській історіографії тривалий час [108, т.І, с.297-298, 300, т.ІІ, с.24, 217, 219-220, 226, 230, 531, 668-669; 137, s.48; 27, т.І, с.207; 125, s.9; 124, s.21, 35; 134, s.57; 136, s.667-668; 130, s.58, 124; 131, s.13, 18, 20-22; 128, s.846; 119, s.43; 121, s.165]; при цьому К.Шайноха навіть вбачав в устрої Литовсько-Руської держави риси “східної деспотії”. Дехто пов'язував постання справжнього “деспотизму” у ВКЛ посиленням руських впливів за правління Альгірдаса [121, s.173].

Що ж до їхніх російських колег, то прийняття ними даного твердження не в останню чергу має пояснюватися прагненням довести панування в цій державі нібито притаманних слов'янству, зокрема східному, “монархічних” засад (Ф.Уманець характеризував риси устрою ВКЛ як “патріархально-демократичні” [98, с.51]). З цим погоджувалися С.Бершадський, Д.Гловайський, М.Довнар-Запольський, Н.Рожков, В.Біднов [24, с.305; 51, с.213; 44, с.74; 87, с.66; 88, с.275; 23, с.12, 18]. М.Дашкевич, очевидно, вагався у даному питанні, то визнаючи “необмеженість” влади вел. князя, то заперечуючи її абсолютний характер; в будь-якому разі вона,

на його переконання, значно переважала владу правителів Київської Русі [42, с.95, 97, 142]. Дана теза, можливо, була запозичена у Костомарова, який пояснював це перманентною загрозою Литві з боку сусідів [57, с.26]; того самого висновку внаслідок порівняння політичних систем ВКЛ та Київської Русі дійшла низка дослідників [54, с.341; 44, с.38-39; 47, с.106, 108; 53, с.ХХV-ХХVI; 60, с.113-114]. За визначенням М.Чубатого, зверхність литовського вел. князя над іншими, на відміну від “дуаїєна” роду Рюриковичів, мала юридичний, а не моральний характер; взагалі сильна великокнязівська влада, на його думку, являла власне литовське явище [106, т.СХХIV-СХХV, с.54-56, 61, т.СХLIV-СХLV, с.28, 39, 46]. На необґрунтованості ототожнення сильної великокнязівської влади в давній Литві з “абсолютизмом” акцентував увагу В.Пашуто [81, с.202, 302, 342].

Однак повернемось до проблеми співвідношення між владою великого та “удільних” князів Литовсько-Руської держави. Зрозуміло, що судження стосовно цього мають спиратися на джерельне підґрунтя. Проте всерйоз вести мову про останнє можна лише з часів по смерті Гедімінаса (1341), котрий, як твердить традиція, дав “уділи” своїм семи синам та братові Вайносу (Воїно). Взаємини між великим та обласними князями за часів Міндаугаса та його найближчих наступників характеризують цілком іншу добу – добу державотворення, та й відомо про них, як зазначено вище, дуже небагато. Практично не дає інформації стосовно даного питання і час правління попередників (батька та брата) Гедімінаса. Щоправда, відома торгівельна угода Полоцька з Ригою, датована часом близько 1330 р. [4, №VII, с.[18-19]; 97, №12, с.242] і завірена печатками єпископа Григорія і князя Гліба. Існує припущення, що останнім міг бути Нарімантас Гедімінович, охрещений у 1333 р. в Новгороді саме під цим іменем [97, №12, с.243].

Втім, і щодо пізнішого періоду, а саме великокнязювання Явнугіса та Альгірдаса, наявні дані переважно висвітлюють (та й то не завжди чітко) територіальні межі володінь Гедіміновичів, а не власне їхнє становище стосовно володаря вільнюського столу. Судженняж щодо їхніх прав та обов’язків у цю добу спираються головним чином на пізніші джерела – присяжні грамоти, видані литовсько-руськими обласними князями Йогайлі, Ядвізі та Короні, починаючи з 1386 р. [1, т.I, №10, с.26, №17-20, с.28-30; 15, №ССХI, р.508; 10, №IV, с.6; 96, №LIII, с.213-214; 13, т.II, №XIII-XIV, р.13-14, №XVIII, р.16, №XXX, р.23, т.VI, №XXIX-XXX, р.10-11, №XXXIII, р.11-12, №XL, р.14-15, №LI, р.17, №XCII, р.30, т.XIV, dod.№1, р.497-498; 12, т.I, №IX-X, с.8-10, №XIV-XV, с.13-14; 6, №5-6, 11, 47-48]. До перелічених тут обов’язків належать повна лояльність до зверхника, надання військової допомоги і участь у великокнязівській раді (“auxilio et consilio”), а також сплата регулярної данини. Звісно, відбиток на ці акти мала накласти їхня обумовленість справою литовсько-польської унії; проте, на думку більшості дослідників, дані документи можуть бути використані для реконструкції князівських взаємин 1340-70-х рр.

Великої ваги частина істориків була схильна надавати тій обставині, що в актовому матеріалі багато хто з обласних князів титулується “великим” [1, т.I, №7, с.22; 15, №XLI, р.128; 2, т.II, №63, с.102; 14, т.I, №552, с.271; 8, т.II, №4, стб.7-8; 13, т.II, №VII, р.7, т.VI, №XXVIII, р.10; 12, т.I, №I, с.1, №IV, с.3, №VIII, с.8; 11, т.III, №XXX, с.59; 6, №39; 7, №25, с.46; 9, с.72; 3, №13, с.28, №18-19, с.37-38, №33, с.64, №35, с.67, №37, с.70, №54, с.108, №74, с.137]. Це, зокрема, Кястутіс, Карійотас і Любартас Гедіміновичі, Андрій, Дмитро старший, Володимир та Скіргайла Ольгердовичі, Федір Любартович та ін. Очевидно, одним із перших звернув на це увагу М.Максимович [75, с.260].

Здійснювалися спроби отримати певну інформацію і від нумізматичного матеріалу.

Початок цьому поклало відкриття у травні 1873 р. поблизу с. Гвоздова Київського повіту скарбу, що містив серед інших монети, атрибутовані В. Антоновичем як гроші київського князя Володимира Ольгердовича. Пізніше їх знаходили неодноразово; серед цих монет були й такі, в написі на яких читалося ім'я брата Володимира, Карібутаса-Дмитра. Обережно припускає таку можливість О. Русина; в якості “підозрілих” визначили ці монети І. Спасський та М. Котляр. На деяких монетах К. Болсуновський прочитав ім'я “Роман”. На цій підставі він припустив, що до Володимира Ольгердовича у Києві правив Роман Михайлович молодший, а згодом – Федір Романович можайський (до 1374 р.). Перебування Романа в Києві нумізмат датував спочатку 1320-1360, пізніше – 1356-1364 рр. [28]. Попри те, що стаття Болсуновського рясніє фактичними помилками, дехто повірив у існування монет князя Романа. М. Петров спробував приписати ці гроші Скіргайлі [82, с. 6-8]. В наш час можна вважати доведеним, що ці монети в дійсності карбувалися Володимиром Ольгердовичем.

Серед поглядів на проблему, що розглядається, неважко простежити два магістральні напрями. Перший характеризується наголошуванням на значній самостійності обласних князів Литовсько-Руської держави, подібно до великоруської практики, часто “номінальній” владі вел. князя стосовно них (так, за М. Владимирським-Будановим, володіння Володимира Ольгердовича являли окреме державне утворення [30, с. 50-51]), поступовому зближенні цих Гедиміновичів з місцевим боярством та, як наслідок, відданості локальним інтересам і навіть проявах сепаратизму з їхнього боку [31, с. 2; 32, с. 217, 223; 64, с. 22]. Таке бачення переважно було притаманне тим вченим, які обстоювали “руськість” засад державного устрою ВКЛ.

Репрезентанти другої точки зору вбачали в обласних князях настановлених

центральною владою намісників, які, отже, не могли мати значної самостійності. Побіжно цей погляд (стосовно Володимира та Скіргайли Ольгердовичів) був висловлений М. Маркевичем, І. Шараневичем, істориками церкви Євгенієм, Філаретом та Макарієм [46, с. 282; 78, т. I, с. 14, т. V, с. 175, 199; 109, с. 187-188, 246, 249; 101, с. 128; 72, с. 29]. Рішуче розмежував литовську і московську моделі міжкнязівських взаємин другої половини XIV ст. С. Соловйов: в одному випадку, наголосив він, ідеться про данину і “підданство”, тоді як в іншому – про “родову рівність” [95, с. 480]. А. Соболевський наголосив на тому, що київські князі-Гедиміновичі призначалися й усувалися верховною владою ВКЛ [92, с. 11]. Аналогічну тезу щодо полоцьких князів XIV ст. висловив В. Данилевич, стверджуючи, що вже з Вайнюса їхнє становище є близьким до намісницького, а Андрій Ольгердович був повністю позбавлений політичної самостійності [41, с. 155-156, 158]. Погляд, згідно з яким обмеження прав обласних князів прагнули вже Гедимінас і Альгірдас, був прийнятий і в деяких працях популярного характеру [90, с. 19; 63, с. 11, 13]; така думка висловлюється й зараз [107, с. 95-96, 101].

Однак найрішучіший розрив із панівною в російській історіографії традицією здійснив у 1896 р. М. Любавський, присвятивши аналізованій проблемі спеціальну розвідку. Він дійшов висновку, що в XIV ст. у ВКЛ не існувало справжньої удільної системи. Йдеться швидше про “намісників з князівською владою і з князівськими прибутками”, підпорядкованих справжній (порівняно з Київською Руссю) центральної владі [69, с. 72 і далі; 67, с. 317]. Дослідник висловив сумнів у сповідуванні литовсько-руськими правителями уявлень про державу і владу, притаманних їхнім попередникам-Рюриковичам [69, с. 70-71]. Метою володаря вільнюського столу було не наділити родичів державну користь, пов'язавши через них

новонадбані землі з центром. Саме тому володіння Гедиміновичів часто не переходили до їхніх синів і майже ніколи не ділилися [69, с.77 і далі; 71, с.36-37]. Тож стосовно цієї доби правильніше, на думку Любавського, вести мову про “обласних”, а не “удільних” князів (цим пояснюється використання такої термінології у даній праці). Лише в XV ст. виникають справжні уділи – “отчинні”, дідичні володіння, проте вони вже були порівняно дрібними. Поновлені ж на початку 1440-х рр. Київське і Волинське князівства, попри свої велетенські розміри, являли доволі ефемерні утворення, надані лише пожиттєво.

Одночасно з Любавським (і, очевидно, незалежно від нього) цілком аналогічний погляд на дану проблему висловив А.Прохаска [134, с.61, 67-69; 135, с.664; 131, с.16; 132, с.47-48]. Такої самої думки був, наприклад, Г.Ловмянський [127, с.98-99; 126, с.107-108], тоді як Я.Якубовський продовжував обстоювати спадковий характер литовсько-руських “уділів” [120, с.141-142, 153].

Солідно аргументовані погляди Любавського отримали значне поширення серед наукового загалу. Їх прийняли М.Довнар-Запольський (це, однак, не заважало йому твердити про збереження “руських державних традицій” у ВКЛ [43, с.328; 44, с.84]), В.Ключевський, Н.Рожков, А.Пресняков, В.Пічета, І.Крип’якевич [44, с.39, 42, 72; 54, с.341; 87, с.63; 88, с.274; 86, с.64-65, 101-102; 84, с.83; 60, с.113-114]. В якості пожиттєвих “бенефіціїв”, що могли конфіскуватися вел. князем, розцінює володіння Гедиміновичів Ф.Шабульдо [107, с.94]; в основному згодний із Любавським і С.Думін [45, с.101].

Протилежної точки зору дотримувався М.Чубатий, твердячи, що зображена Любавським картина ілюструє взаємини якраз XV ст. [106, т.CXLIV-CXLV, с.47], століттям же раніше “уділи” Гедиміновичів були дідичними, а випадки відібрання їх від власників слід трактувати лише як фактичний стан речей, а не правову норму

[106, т.CXLIV-CXLV, с.18-22]. На його думку, прерогативи центральної влади у ВКЛ були лише дещо більші, ніж у Галицько-Волинській державі (саме з останньої, вважав Чубатий, були запозичені основні підвалини литовсько-руської державної організації) [106, т.CXXXIV-CXXXV, с.20-21, 23]. В наш час Д.Александров схильний перебільшувати політичну самостійність Андрія полоцького, не визнаючи його статус навіть “васальним” [17, с.40]; популярним серед українських дослідників є аналогічний погляд на становище Володимира Ольгердовича, навіть за життя батька. Одним із головних доказів на користь цього вважається карбування київським князем власної монети; не виключено, однак, що воно розпочалося після 1377 р., тобто по смерті Альгірдаса [82, с.4, 6, 8]. Існують і здогади (втім, навряд чи слушні), згідно з якими Володимир з’явився у Києві лише в 1374 [28, с.14-15] чи 1377 р. [48, с.28; 55, с.131].

“Компромісний” погляд був висловлений М.Грушевським. Згідно з ним, устрій ВКЛ був досить подібним до Київської Русі, включно до реальних перспектив перетворення його частин на окремі держави [39, с.132]. Специфіка ж полягала в “дуже суб’єктивному характері” взаємин великого князя з обласними, а отже, неоднаковому їхньому становищі: якщо, наприклад, за часів Альгірдаса його брат Любаргас користувався значною самостійністю, то Володимир Ольгердович фактично був лише намісником [38, т.IV, с.159, т.V, с.8].

Переважає більшість істориків погоджувалася з тим, що князі не мали права на самостійні зовнішні зносини і в XIV ст., тоді як у великоруських князівствах це стало нормою лише в XV [76, с.38-39; 77, с.58; 87, с.64; 88, с.274-275; 53, с.71]. Ф.Леонтович, навпаки, наводив у якості зворотнього прикладу контакти Любаргаса з Візантією в 1347 р. та його ж угоду з Казімежем III (1366) [65, с.228-231]. М.Чубатий вважав, що правителі деяких земель (Волині, Поділля, Сіверщини) мали подібні прерогативи, які, однак, були обмежені вимогою

непорушності загальнодержавних інтересів [106, т.СXLIV-CXLV, с.30]. З цією думкою погодився В.Пашуто [81, с.350]. В сучасній вітчизняній історіографії значну самостійність Володимира Ольгердовича у зовнішньополітичній сфері обстоюють Н.Яковенко, Л.Войтович [112, с.145; 33а, с.636]; те ж саме останній стверджує й щодо Карібутаса [33а, с.639]. Однак при цьому варто згадати, що й значно пізніше воеводи київські та старости черкаські й канівські мали право зносин із татарами (насамперед Кримом) [1, т.І, №107, с.125, №183, с.210-212, т.ІІ, №93, с.118, №156, с.190-191].

Внутрішні справи областей більшістю дослідників (Ф.Леонтовичем, М.Ясинським, М.Владимирським-Будановим, П.Клепатським, М.Чубатим) визнавалися такими, що підлягали виключно компетенції місцевих князів [65, с.185-186; 114, с.30, 67; 30, с.50-51; 53, с.73-74; 106, т.СXLIV-CXLV, с.2, 24-26, 52; 104, с.117]. (Так саме вважав спочатку і М.Любавський [70, с.37-38]; згодом він визнав їхні права дещо обмеженими [69, с.97; 71, с.38]). М.Грушевський спробував піддати сумніву ці уявлення, посилаючись на виявлені ним у 1898 р. два документи. Перший з них являв собою виданий 19 травня 1453 р. у Гродні наказ вел. князя Казімераса київському князеві Олельку Володимировичу повернути відібрану останнім “отчину” Івана, сина Юрші; 21 вересня того ж року у Вільносі Казімерас напяму підтвердив право цього боярина на повернуті маєтності [36]. За припущенням Грушевського, це може слугувати ілюстрацією і до міжкнязівських взаємин більш ранньої доби; втім, більшість істориків (Довнар-Запольський, Клепатський, Чубатий) розцінила цей факт як одиничний і такий, що не стосується реалій кінця XIV ст. [44, с.46, прим.5; 53, с.73-74; 106, т.СXLIV-CXLV, с.25].

Значну увагу з боку істориків викликала й питання про те, чи правомірним є взагалі визначення ВКЛ в якості держави. Ще Н.Устрялов характеризував його як “союз князівств”, подібний до того, що одночасно

існував у великоруських землях [100, ч.І, с.338]. Подібне уявлення було розвинуте М.Максимейком. Він вважав складові частини ВКЛ окремими державами, чиї взаємини, на зразок Київської Русі, належали до сфери міжнародного права [74, с.55-56; 73, с.5]. А.Пресняков також виступив проти перебільшення ступеню єдності Литовсько-Руської держави (і взагалі “державної” характеристики даного об’єднання). На його думку, вже з часів Гедімінаса ВКЛ уподібнюється у сфері міжкнязівських взаємин системі Великого князівства Владимирського [86, с.102, 129, 141]; таку саму паралель провів і П.Соколов [93, с.261, 384, 464]. Серед радянських істориків подібне бачення відстоював насамперед І.Греков [35, с.38; 34, с.45-46]. Видається, однак, що за рівнем централізації Литовсько-Руську державу коректніше було б порівнювати не з Великим князівством Владимирським у цілому, а з окремими його складовими (наприклад, з великими князівствами Московським, Тверським чи Рязанським).

Не бракувало й тих, хто дотримувався протилежного погляду на дану проблему. Так, на значно більші прерогативи вел. князів литовських, порівняно з владимирськими, вказував В.Ключевський [54, с.341]. Заперечуючи Максимейку, М.Любавський доводив, що вже у XIV ст. ВКЛ являло “постійний державний, а не міжнародний союз” [68, с.148-149]; так саме і з точки зору О.Єфименко останнє було “безумовною державою”, тоді як Київська Русь – “зібранням держав” [47, с.105]. Висловлювалися й “компромісні” погляди: так, Н.Молчановський визначав територію, підвладну Альгірдасу, як “комплекс земель” [79, с.228]; Й.Малиновський твердив проте, що взаємини великих князів з обласними спочатку носили “змішаний” характер, містачи почасти й елементи міжнародного права [76, с.130]. Пізніше К.Гуслистый вів мову про “конгломерат напівдержав”, об’єднаний переважно спільною зовнішньою політикою [40, с.27].

Вище вже йшлося про те, що ступінь самостійності обласних князів був неоднаковим. Так, на слабкості зв'язків із Вільнюсом Поділля на чолі з Коріатовичами наголошував Н.Молчановський [79, с.227]. На "своєрідне становище" цієї землі між Литвою і Польщею, подібно до інших дослідників [58, с.70; 89, с.345; 70, с.57; 37, с.6], вказував і Ф.Леонтович; за його оцінкою, Поділля, подібно до володінь Кястутіса, Любарта і "верхівських" князів, не брало участі в загальнодержавному житті. Причина цього, на його думку, полягала в тому, що місцеве населення бажало звільнення від ординської влади, але не заміни її на литовську. За припущенням Леонтовича, тутешньою людністю був укладений "ряд" із Альгірдасом та Коріатовичами, в якому визнавалася самостійність Поділля. Отже, з центральною владою ВКЛ цю землю поєднували лише особисті зв'язки з Альгірдасом його небожів. На думку Леонтовича, це дає підстави казати про персональну унію між Поділлям і Литвою [65, с.362-369, 373; 66, №5, с.146-148].

Подібним чином пояснював Леонтович і виключне становище Любарта, стверджуючи, нібито Альгірдас не мав "територіальних прав" на Волинь, оскільки остання дісталася його брату через шлюб. Отже, знов-таки йдеться лише про особистий зв'язок між князями. Статус Любарта і Коріатовичів розцінювався ним як найближчий до місця в державі "верхівських" князів [65, с.228-230; 66, №5, с.144-148, №7, с.41]. Ф.Леонтович припустив навіть, ніби спочатку такі самі права мали всі руські за походженням князі ВКЛ, оскільки накладені на Гедиміновичів обмеження не мали розповсюджуватися на них [66, №5, с.143-144]. (К.Бестужев-Рюмін, навпаки, вважав, що і Гедиміновичі, і Рюриковичі, і навіть київські намісники князі Гольшанські перебували в однакових умовах стосовно центральної влади [25, с.54-55]). А.Пресняков розвинув цей погляд: за ним, Волинь, аж до початку правління Витаутаса у ВКЛ, не являла собою частину останнього;

те ж стосувалося й Сіверщини (навіть західної частини, якою управляли нащадки Гедімінаса). Ці землі, а також Київщина і Поділля, на його думку, швидше перебували під впливом Литовської держави, аніж становили її інтегральні частини [86, с.68, 70, 73, 103-104, 128]. М.Чубатий також приєднався до цієї точки зору [106, т.СХХІV-СХХХV, с.54]. В наш час "васальний" статус Любарта заперечується Л.Войтовичем [33, с.142], який взагалі явно схильний до перебільшення самостійності "удільних" князів ВКЛ [33а, с.42].

Серед усього вищевикладеного увагу привертають насамперед прояви тенденції, помітної й при дослідженні історіографії інших проблем політичної історії ВКЛ. Ідеться про цілеспрямований пошук (принаймні, від другої третини ХІХ ст., тобто від появи праць Н.Устрялова) значною частиною східнослов'янських дослідників слідів визначального руського впливу на внутрішній лад ВКЛ. Цим пояснювалися як сильна влада литовських вел. князів, так і наявність "удільної" системи в державі. Однак, як було показано, дане явище пояснюється не лише процесами, які відбувалися всередині східнослов'янської литуаністики. Суттєвіший, аніж прийнято вважати, вплив мали й погляди, які побутували в тодішній польській історіографії. Цікаво, що визнання одних і тих самих історичних фактів "вляштовувало" репрезентантів обох традицій, не заважаючи діаметрально протилежним оцінкам: наприклад, те, що сприймалося польськими дослідниками як "східна деспотія", їхніми колегами (насамперед російськими) оголошувалося притаманним слов'янам самодержавством. З іншого боку, віддавна існував і погляд, згідно з яким литовський державний лад мав важливі риси, відмінні від руських зразків. Ця концепція продовжувала існувати поруч із устряловською; поважні аргументи на її користь з'являються відтоді, коли апіорні декларації з приводу окресленої проблематики змінилися (наприкінці ХІХ

ст.) дійсними дослідженнями на репрезентативній джерельній базі. Певну перевагу в цих студіях спочатку зберігали східнослов'янські литuanісти; з перших десятиліть минулого століття, однак, ситуація змінилася на протилежну. Спостерігається поступовий відхід від гіперболізації самостійності “удільних” князів ВКЛ. Протягом останніх 80 років зустрічаємо практично лише спроби обґрунтування існуючих віддавна концепцій. Нерідко при цьому простежується й вплив політичних чинників; так, наприклад, слід оцінювати намагання частини білоруських і особливо вітчизняних істориків трактувати в якості суверенних держав відповідні території, надані в управлінні членам роду Гедиміновичів.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Акты, относящиеся к истории Западной России. – Т.I. 1340-1506. – СПб., 1846; Т.II. 1506-1544. – СПб., 1848.
- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т.II. 1599-1637. – СПб., 1865.
- Грамоти XIV ст. (Пам'ятки української мови). – К., 1974.
- Грамоты, касающиеся до сношений Северо-Западной России с Ригною и ганзейскими городами, в XII, XIII и XIV веке. – СПб., 1857.
- Оріховський Станіслав. Квінкункс, тобто візирь устрою Польської держави // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: У 2-х ч. – Ч.1. – К., 1995. – С.294-404.
- Палеографические снимки с русских грамот преимущественно XIV века – СПб., 1903.
- Розов В. Українські грамоти. – Т.I. XIV в. і перша половина XV в. – К., 1928.
- Русская историческая библиотека – Т.II. – СПб., 1875; Т.XXVII. – СПб., 1910.
- Смоленские грамоты XIII-XIV веков. – М., 1963.
- Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений (от 1387 до 1710 года). – Ч.I. – Вильно, 1858.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie. – Т.III. – Lwow, 1872.
- Archiwum ksiazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie. – Т.I. 1366-1506. – Lwow, 1887.
- Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Т.II. Codex epistolaris saeculi XV. 1384-1492. – Cracoviae, 1876; Т.VI. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376-1430. – Cracoviae, 1882; Т.XIV. Codex epistolaris saeculi XV. Т.III. 1392-1501. – Cracoviae, 1894.
- Skarbiec diplomatow papiezkich, cesarskich, krolewskich, ksiazeczycych, uchwal narodowych, postanowien roznych wladz i urzedow poslugujacych do krytycznego wyjasnienia dziejow Litwy, Rusi Litewskiej i osciennych im krajow. – Т.I. – Wilno, 1860.
- Supplementum ad Historica Russiae monumenta, ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta, et a collegio archaeographico edita. – Petropoli, 1848.
- Аксаков К.С. Об основных началах русской истории / / він же. Полное собрание сочинений. – Т.I. – М., 1861. – С.7-16.
- Александров Д.Н., Володихин Д.М. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII-XVI веках. – М., 1994.
- Антонович В.Б. История Литовской Руси. Лекции 1881-1882 г. (Литограф. изд.). – К., 1882.
- Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362-1569) // він же. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – Т.I. – К., 1885. – С.221-264.
- Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия. – Вып.I. – К., 1878.
- Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы (1410 г.). – СПб., 1885.
- Барбашев А. Витовт. Последние двадцать лет княжения 1410-1430. – СПб., 1891.
- Беднов В.А. Православная церковь в Польше и Литве. – Екатеринбург, 1908.
- Бершадский С.А. Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии. – СПб., 1883.
- Бестужев-Рюмин К. Русская история. – Т.II. – Вып.1. – СПб., 1885.
- Бестужев-Рюмин К. [Рец.] Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы. СПб. 1885 // Известия С.-Петербургского Славянского благотворительного общества. – 1885. – №10. – С.453-454.
- Бобржинский М. Очерк истории Польши. – Т.I. – СПб., 1888.
- Болсуновский К.В. Монеты киевских князей XIV ст. – К., 1909.
- Боричевский И. Православие и русская народность в Литве. – СПб., 1851.
- Василенко В.О. Завершения ліквідації “удільної” системи у Великому князівстві Литовському в східнослов'янських історіографія XIX – першій третині XX ст. // Вісник Дніпропетровського університету. – 2009. – Т.17. – №1/1. (Серія: Історія та археологія. Вип. 17). – С.186-195.
- Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века // Архив ЮЗР. – Ч. VII. – Т.I. – К., 1886. – С.I-II, 1-85.
- Владимирский-Буданов М.Ф. Очерки из истории литовско-русского права. – Вып.I. – К., 1889.
- Владимирский-Буданов М. Рада Великому князівству Литовському // Записки Соціально-економічного відділу ВУАН – Т.IV. – К., 1926. – С.204-237.
- Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. – К., 1992.

- 33а. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006.
34. Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XV вв.). – М., 1975.
35. Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV-XVI вв. – М., 1963.
36. Грушевський М. До питання про правно-державне становище київських князів XV в. Дві грамоти в. кн. Казимира з часів київського князя Олелька // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові (далі – ЗНТШ). – Т.ХХХІ. – 1899. – Реферати. – С.1-4.
37. Грушевський М.С. Еще о грамотах кн. Льва галицкого. – СПб., 1905.
38. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.ІV. – К., 1993; Т.ІV. – К., 1994.
39. Грушевський М. Очерк истории украинского народа – СПб., 1904.
40. Гуслистий К. Нариси з історії України. – Вип.ІІ. – К., 1939.
41. Данилевич В. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия. – К., 1896.
42. Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-Русского государства – К., 1885.
43. Довнар-Запольский М.В. Белорусское прошлое // він же. Исследования и статьи. – Т.І. – К., 1909. – С.317-345.
44. Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великокняжества Литовского при Ягеллонах. – Т.І. – К., 1901.
45. Думин С.В. Другая Русь. (Великое княжество Литовское и Русское) // История Отечества: люди, идеи, решения. – М., 1991. – С.76-126.
46. Евгений [Болховитинов], митрополит Описание Киево-Печерской лавры // він же. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С.271-392.
47. Ефименко А.Я. История украинского народа. – Вып.І. – СПб., 1906.
48. Закревский Н. Описание Киева. – 2-е изд. – Т.І. – М., 1868.
49. Замечания касательно истории Литвы // Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей, и по разным предметам. – Ч.І. – Вильно, 1843. – С.V-LXVI.
50. Зубрицкий Д. Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси. – М., 1845.
51. Иловайский Д. История России. – Т.ІІ. – М., 1884.
52. Киркор А.К. Историко-статистические очерки города Вильно // В память пребывания государя императора Александра II в Вильне, 6 и 7 сентября 1858 г. – Вильно, 1858. – С.13-168.
53. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. – Т.І. – О., 1912.
54. Ключевский В.О. Курс русской истории. Ч.І // він же. Сочинения: В 9-ти т. – Т.І. – М., 1987.
55. Козубовський Г.А. Київське князівство при Володимирі Ольгердовичі за пам'ятками нумізматики // Старожитності Південної Русі. – Чернівці, 1993.
56. Костомаров Н.И. Две русские народности // він же. Собрание сочинений. – Кн.І. – Т.І. – СПб., 1903. – С.31-65.
57. Костомаров Н. Начало Руси // Современник – ТLXXIX. – 1860. – №1. – С.5-32.
58. Костомаров Н. Русские инородцы. I. Литовское племя и отношения его к русской истории. – [СПб., 1860].
59. Коялович М. Люблинская уния или последнее соединение Литовского княжества с Польским королевством на Люблинском сейме в 1569 году. – СПб., 1863.
60. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990.
61. Кукольникий П. Исторические заметки Литве. – Вильна, 1864.
62. Куник А. О “Русско-ливонской хронографии” г. Боннеля. – [СПб., 1862].
63. [Ластоўскі В.] Власт. Кароткая гісторыя Беларусі. – Вільня, 1910.
64. Леонтович Ф.И. Источники русско-литовского права. – Варшава, 1894.
65. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства – СПб., 1894.
66. Леонтович Ф.И. Правоспособность литовско-русской шляхты // Журнал министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1908. – №5. – С.136-167; №7. – С.1-56.
67. Любавский М. Литовско-русский сейм. – М., 1900.
68. Любавский М.К. Новые труды по истории литовско-русского сейма // ЖМНП. – Ч.СССXLV. – 1903. – №3. – С.121-167.
69. Любавский М.К. О распределении владений и об отношениях между великими и другими князьями Гедиминова рода в XIV и XV вв. // Издания Исторического общества при Императорском Московском университете. Год I. – М., 1896. – С.68-98.
70. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. – М., 1892.
71. Любавский М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910.
72. Макарий [Булгаков], архиепископ. История Русской церкви. – Т.IX. – СПб., 1879.
73. Максимейко Н.А. К вопросу о литовско-русских сеймах. – СПб., 1904.
74. Максимейко Н.А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. – X., 1902.
75. Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре // він же. Собрание сочинений – Т.ІІ. – К., 1877. – С.255-285.
76. Малиновский И. Рада Великокняжества Литовского в связи с боярской думой древней России. – Ч.ІІ. – Вып.1. – Томск 1904.
77. Малиновский О. Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. – К., 1929.
78. Маркевич Н. История Малороссии. – Т.І. – М., 1842; Т.ІV. – М., 1843.
79. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. – К., 1885.

80. Никитский А.И. Кто такой был Гедимин? // Русская старина. – 1871. – Т. IV. – С. 162-166.
81. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства – М., 1959.
82. Петров Н. О новооткрытой киевской монете XIV века. – Х., 1908.
83. Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу // Східний світ. – 1928. – №6. – С. 155-171.
84. Пічэта У. Гісторыя Беларусі. – Ч. I. – М. – Л., 1924.
85. Полевой Н. История русского народа – Т. VI. – М., 1833.
86. Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – Т. II. – Вып. 1. – М., 1939.
87. Рожков Н. Обзор русской истории с социологической точки зрения. – Ч. II. – Вып. 2. – М., 1905.
88. Рожков Н.А. Русская история в сравнительно-историческом освещении. – 2-е изд. – Т. I. – Л. – М., 1928.
89. С-ский П. [Рец.] Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. К. 1885 // ЖМНП. – Ч. CCXLVI. – 1886. – №7-8. – С. 339-348.
90. Сапунов А. Исторический очерк Витебской Белоруссии. – Витебск, [б.р.].
91. Северо-Западный край империи, в прежнее и в настоящем виде // Журнал министерства внутренних дел. – 1843. – Ч. I. – Кн. 1-3. – С. 207-241, 382-449.
92. Соболевский А. К вопросу об исторических судьбах Киева. – К., 1885.
93. Соколов П. Русский архиепiscop из Византии право его назначения до начала XV века. – К., 1913.
94. Соловьев С.М. История отношений между русскими князьями Рюрикова дома // в: в. же. Сочинения. В 18 кн. – Кн. XIX. Дополнительная. Работы разных лет. – М., 1996. – С. 5-338.
95. Соловьев С.М. История России с древнейших времен // там же. – Кн. II. – М., 1988.
96. Срезневский И. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. XLI-LXXX. – СПб., 1876.
97. Срезневский И.И. Славяно-русская палеография // ЖМНП. – Ч. CCXXXVI. – 1884. – №12. – С. 241-261.
98. Уманец Ф.М. Вырождение Польши. – СПб., 1872.
99. Уманец Ф.М. Русско-литовская партия в Польше 1574-76 года // ЖМНП. – Ч. CLXXXII. – 1875. – №12. – С. 233-269.
100. Устрялов Н. Русская история. – Ч. I-II. – СПб., 1837.
101. Филарет [Гумилевский], архиепископ. История Русской церкви. – 5-е изд. – Период II. – М., 1888.
102. Филевич И.П. Польша и польский вопрос. – М., 1894.
103. Флоря Б.Н. Русское государство и русский народ в оценке польских шляхетских публицистов XVI в. // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. – М., 1976.
104. Хорошкевич А.Л. Исторические судьбы белорусских и украинских земель в XIV – начале XVI в. // Пашуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. – М., 1982. – С. 69-150.
105. Чарнецкий [Ф.] История Литовского Статута, с объяснением особенностей трех его редакций и предварительным обозрением законодательных памятников, действовавших в Западной России до издания Статута – [К., б.р.].
106. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в. // ЗНТШ. – Т. CXXXIV-CXXXV. – 1924. – С. 19-65; Т. CXLIV-CXLV. – 1926. – С. 1-108.
107. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987.
108. Шайноха К. Ядвига и Ягайло. – Т. I. – СПб. – М., 1880; Т. II. – СПб. – М., 1882.
109. Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453. – Л., 1863.
110. Шараневич И. Стародавні галицькі міста – Ч. II. – Л., 1861.
111. Шебальский П.К. Ядвига и Ягелло // Русский вестник. – Т. XXXI. – 1861. – С. 485-543.
112. Яковенко Н. Володимир Ольгердович. Свидригайло Ольгердович. Омелько Ольгердович. Семен Ольгердович. Костянтин Острозький. Костянтин-Василь Острозький // Історія України в особах: IX-XVIII ст. – К., 1993. – С. 144-163.
113. Яковенко Н. Родова еліта як носій “континуїтету реалій” між княжою Руссю і козацькою Україною // Другий міжнародний конгрес українців: Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч. I. – Л., 1994. – С. 76-83.
114. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – К., 1889.
115. Adamus J. [Rec.] Lowmianski H. Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unji jagiellońskiej. Wilno, 1935 // Ateneum Wileńskie (tł. – AW). – R. X. – 1935. – S. 397-403.
116. Gorzycki K. J. Polaczenie Rusi Czerwonej z Polska przez Kazimierza Wielkiego. – Lwow, 1889.
117. Halecki O. Od Polski piastowskiej do jagiellońskiej // Przegląd historyczny (tł. – PH). – Serya II. – T. V (XXV). – 1925. – S. 222-238.
118. Halecki O. Wcielenie i wznowienie państwa litewskiego przez Polskę. (1386-1401) // ibid. – Serya II. – T. I (XXI). – 1917-1918. – S. 1-77.
119. Jakubowski J. Opis Księstwa Trockiego z r. 1387 // ibid. – T. V. – 1907. – S. 22-48.
120. Jakubowski J. Z zagadnień unji polsko-litewskiej // ibid. – Serya II. – T. II (XXII). – 1919-1920. – S. 136-155.
121. Kamieniecki W. Wpływy zakonne na ustroj litewski // ibid. – Serya II. – T. V (XXV). – 1925. – S. 160-186.
122. Kutrzeba St. Historia ustroju Polski w zarysie. – Т. II. – Lwow, 1914.
123. Kutrzeba St. Unia Polski z Litwą // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. – W. -Lublin-Lodz-Krakow, 1914. – S. 447-658.
124. Latkowski J. Mendog krol litewski. – Krakow, 1892.
125. Lewicki A. Powstanie Hwidyrgielly. – Krakow, 1892.
126. Lowmianski H. Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r. // AW. – R. XII. – 1937. – S. 36-145.
127. Lowmianski H. Witold wielki książe litewski. – Wilno, 1930.
128. Papee F. [Rec.] Акты Литовской Метрики. Т. I. Вып. 1. Варшава. 1896 // Kwartalnik historyczny (tł. – KH). – R. XI. – 1897. – S. 846-848.
129. Paszkiewicz H. O genezie i wartosci Krewa. – W., 1938.
130. Prochaska A. Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonow. – Krakow, 1898.

131. Prochaska A. Krol Wladyslaw Jagiello. –ПІ. –Krakow, 1908.
132. Prochaska A. Nowsze poglady na ustroj wewnetrzny starej Litwy // PH. – Т. XV. – 1912. – S.30-54.
133. Prochaska A. Podole lennem Korony 1352-1430 // Rozprawy i sprawozdania z posiedzen wydzialu historyczno-filozoficznego Akademii Umiejetnosci w Krakowie. – Serya II. – Т. VII (XXXII). – 1895. – S.256-279.
134. Prochaska A. Przyczynki krytyczne do dziejow unii // ibid. – Т. VIII (XXXIII). – 1896. – S.55-122.
135. Prochaska A. [Rec.:] Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. СПб. 1894 // КН. – R. X. – 1896. – S.663-666.
136. Prochaska A. [Rec.:] Леонтович Ф. И. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства и его причины. СПб. 1895 // ibid. – S.666-668.
137. Smolka St. Witold pod Grunwaldem // idem. Szkice historyczne. Serya I. – W. -Krakow, 1882. – S.31-64.
138. Stadnicki K. Synowie Gedymina. – 2-e wyd. – Т. II. – Lwow, 1853.